

НАСЛЕЂЕ АНДРЕЈА МИТРОВИЋА

Зборник радова са конференције
одржане поводом десет година
од смрти професора Митровића

Немања Радоњић (уредник)

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

1838

Наслеђе

Андреја Митровића

*Зборник радова са конференције
одржане поводом десет година од
смрти професора Мишировића*

*Немања Радоњић
(уредник)*

Наслеђе Андреја Мишировића
Зборник радова са конференције одржане поводом
десет година од смрти професора Мишировића
Доц. др Немања Радоњић (уредник)
Београд 2024.

Секретар издања
МА Лука Савчић

Издавач
Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, 11000 Београд, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача
Проф. др Данијел Синани,
декан Филозофског факултета

Рецензенти
Проф. др Милан Ристовић,
редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Београду
Проф. др Дубравка Стојановић,
редовна професорка, Филозофски факултет Универзитета у Београду
Проф. др Радица Вучетић,
редовна професорка, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Лекторшура и коректура
Светлана Стојковић

Дизајн корица
Миља Младеновић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

ISBN 978-86-6427-294-0

Објављивање ове публикације помогло је
Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

МА Димитрије Матић, истраживач-сарадник
 Институт за новију историју Србије, Београд
 dikamatic@gmail.com

УКЛАЊАЊЕ ЗВЕЗДЕ ПЕТОКРАКЕ СА ЗДАЊА СКУПШТИНЕ ГРАДА БЕОГРАДА 1997. ГОДИНЕ

Апстракт: Тема овог рада је анализа друштвенополитичког контекста и најважнијих наратива о прошлости који су пратили уклањање звезде петокраке са Старог двора, седишта Скупштине града Београда. Након победе опозиције на локалним изборима у новембру 1996. године, вишенедељних протеста и конституисања нових градских власти, у фебруару 1997. дошло је до потпуне промене политике сећања у престоници. Сукоб и преплитање старих и нових интерпретација историје и различитих тумачења наслеђа Другог светског рата били су најприметнији у контексту промене кључних симбола на Скупштини града – скидања петокраке и постављања двоглавог орла.

Кључне речи: политике сећања, звезда петокрака, двоглави орао, Зоран Ђинђић, Вук Драшковић, Стари двор у Београду, Скупштина града Београда

Увод

Распад социјалистичке Југославије и ратови који су избили на простору некадашње заједничке државе, као и урушавање комунистичког система и идеологије, били су праћени и крупним променама у култури сећања. Тиме се потпуно урушила дотадашња хегемона перцепција Другог светског рата која је почивала првенствено на партизанском херојском наративу, идејама социјалистичке револуције, братству и јединству југословенских народа и народности у борби против окупатора и колаборациониста. Уместо ње, на политичкој сцени Србије су се већ почетком деведесетих година искристалисала три најзначајнија дискурса о Другом светском рату. Најпре је Социјалистичка партија Србије (СПС), настала спајањем Савеза

комуниста Србије и Социјалистичког савеза радног народа Србије у јулу 1990. године, формално наставила да баштини традиције партизанске борбе.¹ Међутим, од времена политичког успона Слободана Милошевића наратив о Народноослободилачкој борби (НОБ) је све више етнификован и сведен примарно на српску борбу против нацифашизма, геноцида, страног окупатора и колаборациониста из редова других југословенских народа.² Уз то, усвајањем идеолошке позиције која је представљала неку врсту споја социјализма и национализма, владајућа СПС се морала одрећи и појединих отворено комунистичких симбола. Тако су од јула 1991. први пут промењена имена неких београдских улица и тргова карактеристичних за епоху југословенског социјализма,³ док је приликом проглашења Савезне Републике Југославије 1992. са државне заставе уклоњена и црвена петокрака и за државни грб узето решење које је симболизовало спој српског и црногорског хералдичког наслеђа.⁴

С друге стране, као најзначајнији баштеници наслеђа Југословенске војске у отаџбини од почетка деведесетих истакли су се Српски покрет обнове (СПО) Вука Драшковића и Српска радикална странка (СРС) Војислава Шешеља. Њихове политичко-идеолошке разлике и размирице, као и супротстављено разумевање улоге Равногорског покрета у рату означавали су и кључан расцеп у (про)четничкој мнемоничкој заједници с краја XX века. СПО је најпре до избијања рата у Словенији и Хрватској у лето 1991. наступао најчешће са изразито националистичких позиција,⁵ док је након тога направио заокрет

- 1 Уочи оснивања СПС-а у јулу 1990. истакнуто је да ће партија остати привржена слободарским вредностима српског народа и НОБ-а, традицијама „27. марта и 7. јула“, борби комуниста против фашизма у рату и поратном супротстављању стаљинизму; Историјски архив Београда, ф. 865, Савез комуниста Србије, Организација СК Београда, Градски комитет Београд, год. 1990, к. 66/2, Предлог Председништва ЦК СК Србије – Основна опредељења СК Србије као партије која се бори за демократски социјализам, 4. јун 1990, стр. 1.
- 2 Nataša Govedarica, „Zemlja nesigurne prošlosti: Politike sećanja u Srbiji u periodu 1991–2011. godina“, *Re:vizija prošlosti – Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*, прир. Darko Karačić, Tena Banjeglav, Nataša Govedarica (Sarajevo: ACIPS: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2012), 183–185.
- 3 Више о овом првом и делимичном таласу промене београдских одонима у: Srđan Radović, *Grad kao tekst* (Beograd: Biblioteka XX vek, 2013), 193–200.
- 4 Slobodan Naumović, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju: „Filip Višnjić“, 2009), 73.
- 5 У току 1991. Драшковић је истицао да су циљеви четника 1941. и програм СПО с почетка деведесетих слични и да подразумевају протеривање окупатора [1941. нациста, а 1991. комуниста – прим. Д. М.], заштиту Срба од хрватског геноцида, сједињавање српских земаља и крајина и очување Југославије уколико то желе Хрвати

ка политичком центру и пацифистичким ставовима. У складу с тим, од тада је њихово позивање на четничко наслеђе било у функцији тога да се овај покрет представи као искључиво демократски, југословенски и прозападни. Насупрот томе, СРС се од свог оснивања континуирано залагала за идеје Велике Србије и расељавања несрпских народа, чиме се у великој мери ослањала на идеје из програма *Хомојена Србија* Стевана Мољевића, истакнутог члана Централног националног комитета Равногорског покрета.⁶

Овакво парцијално посматрање историјских актера и догађаја је било праћено изразитом политичком (зло)употребом прошлости, нарочито током ескалације ратова и у време предизборних кампања током деведесетих година. Према оцени Андреја Митровића, безмерна политизација и идеологизација које су наметали модерни насилни политички покрети и прилике омогућавали су харање догми и високу улогу полузнања и псеудоисторије у том периоду. Када су овакве околности завладале, историјско знање није више било само несхваћено, него се сматрало неподобним и непотребним. Њему насупрот су се неговале на страстима и идеологији изграђене *надвредности*, сагласно „дужности за поштовањем светог државног резона“, „револуционарног интереса“, „свете националне историје“ или „историјских потреба напредне класе“.⁷

Демократска странка, Зоран Ђинђић и однос према Другом светском рату

Специфичну позицију у ово време заузимала је Демократска странка (ДС), како на политичко-идеолошком спектру тако и у контексту формулисања односа према прошлости. Најпре, оснивачки одбор странке је у новембру 1989. чинило 13 дисидентских интелектуалаца, док је ДС званично основана на првој скупштини 3. фебруара 1990. године. За првог председника изабран је тада Драгољуб Мићуновић, док је на чело Извршног одбора у септембру 1990. дошао Зоран Ђинђић.⁸ Уз истицање традиција и континуитета са међурат-

и Словенци; Dimitrije Matić, „Stari rat na početku novog – slika Drugog svetskog rata 1991. godine u Srbiji“, *Ogledi o ratovima devedesetih: Zbornik radova mladih istraživača*, ur. Marijana Toma, Ivan Jovanović (Beograd: UNDP Srbija, 2022), 21.

6 Jelena Đureinović, *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia. Collaboration, Resistance and Retribution* (New York and London: Routledge, 2020), 61.

7 Andrej Mitrović, *Kultura i istorija* (Beograd: Arhipelag, 2008), 113–114.

8 Mijat Lakićević, *Zoran Đinđić: Prosvet(l)itelj* (Novi Sad: Akademaska knjiga, 2022), 149.

ном Југословенском демократском странком, ДС је од свог оснивања истицала снажну антикомунистичку опредељеност, често без нарочитог прављења разлике између политике Слободана Милошевића и руководства која су му претходила.

Тако су на Оснивачкој скупштини у фебруару 1990. комунисти оптуживани да су економски упропастили земљу, допринели да међурејублички и међунационални односи дођу до ивице грађанског рата и да су војску, посредством сталног подсећања на њену улогу у Другом светском рату, стално користили у сврху легитимисања текуће политике.⁹ За разлику од већине других партија, почетком деведесетих је ДС изнутра била знатно хетерогена, што је доводило и до честих раскола у странци. То се рефлектовало и на однос према прошлости, чак и међу појединим оснивачима. Док је Радослав Стојановић у страначком гласилу *Демократија* 1990. истицао неопходност окончања грађанског рата између партизана и четника, позивајући и комунисте на национално помирење, дотле је Војислав Коштуница у току исте године присуствовао једном од првих парастоса жртвама комунистичке послератне репресије у Београду, где је одржао и свечани говор.¹⁰

Ипак, ДС је у јавном простору константно настављала да избегава непосредно позивање на прошлост и директну идентификацију са неком од сукобљених страна у Другом светском рату, што је највише дошло до изражаја након смењивања Мићуновића и избора Ђинђића за новог лидера странке 1994. године. Критиковање комунизма као изразито недемократског система, стављање знака једнакости између Милошевића и свих његових претходника остали су присутни у реторици демократа, док се у друге аспекте прошлости, попут тумачења сукоба партизана и четника, одбијало улазити. На то је свакако утицао и специфичан однос Ђинђића према историји. Његова политичка активност била је одређена теоријским схватањем о злоупотреби историје у политици и избегавањем општеприхваћеног става да се извор властите легитимности изводи из наводне логике историје. Уз то, он је успостављање друштвеног консензуса за решавање проблематичних питања прошлости сматрао потпуно немогућим и тежио је да историју, којој је била дата улога судије, потисне из поли-

9 Писмо о намерама – програмска начела и циљеви, *Историја Демократске странке 1989–2009: Документи*, прир. Коста Николић и др. (Београд: Институт за савремену историју: Службени гласник, 2009), 35, 44.

10 Радослав Стојановић, „О грађанском помирењу“, *Демократија*, 9. март 1990; Đureinović, *The Politics of Memory*, 58.

тичког дискурса.¹¹ У разговору са новинаром Радованом Чолевићем 1996. године, Ђинђић је истакао да је интензивна фокусираност на историју један од важних разлога неуспеха изласка из бројних криза, те да земљу из кризе могу извући само нове „постидеолошке генерације“ које ће одбацити „петокраку и кокарду“, „исправљање 'кривих Дрина' од пре пола века“ и размишљати „изван оквира Ужичке републике и Равне горе“.¹²

Овакве погледе на историју Ђинђић није напуштао ни током свог мандата на месту градоначелника од фебруара до септембра 1997. године, као ни након тога. Своју идеолошку позицију, чврсто утемељену на вредностима антитоталитаризма, истакао је најјасније на трибини Аспен института у Берлину 1998. године. Истакао је да су две велике идеологије XIX века (социјализам и национализам) половином XX века добиле и своје „патолошке изданке“ (комунизам и фашизам), као и да су у том тренутку Србијом владали Милошевић и Шешељ као верни настављачи тих идеологија. Затим је додао да је владавина тих идеологија представљала кључни извор кризе и да би оне морале бити замењене истински интегративном политиком и правим програмским концепцијама.¹³

Тако је Ђинђић у извесном смислу био на трагу онога што је Андреј Митровић називао „националистичким“ и „стаљинистичким“ митовима и догматским представама о свету. Према Митровићу, оба мита су путем селективног виђења прошлости и сужавања простора за тачне историјске садржаје нудила унапред одређене идеолошке представе са намером политичке мобилизације и усмеравања, док су предуслови за овакав развој били радикализација деснице и левице у XX веку и слабљење демократије.¹⁴ Са друге стране, Тодор Куљић истиче да су у Србији од деведесетих доминирале две врсте негативних представа и нарација о социјалистичкој прошлости земље: етноцентрична и антитоталитарна. Док су националисти бранили нацију демонизацијом перципиране тоталитарне југословенске прошлости,

11 Olga Manojlović Pintar, „Filozof, istorija i društvo u krizi“, *Zoran Đinđić: etika odgovornosti*, ur. Latinka Perović (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006), 78, 80.

12 Исто, 77; Зоран Ђинђић, *Србија ни на Истоку ни на Западу*, прир. Радован Чолевић (Нови Сад: Цепелин, 1996), 13.

13 Зоран Ђинђић, „Нови почетак за Србију: програмска концепција уместо идеологија“, 4. новембар 1998, *Историја Демократске странке: Документи*, 180–182.

14 Andrej Mitrović, *Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio* (Beograd: Čigoja štampa, 2001), 102; Митровић је ипак овакав утицај идеологије на тумачење историје везивао првенствено за сферу науке, док је Ђинђић на уму имао употребу прошлости у политичком супротстављању и одлучивању. (прим. Д. М.)

критичари етноцентризма су поистовећивали социјализам и национализам преко појмова колективизам и антитоталитаризам, док је потенцијалним удруживањем ова два приступа постојала и опасност од релативизације шовинизма у садашњости.¹⁵

Победа опозиције у Београду и скидање звезде петокраке са Старог двора

Коалиција „Заједно“ је формирана у сусрет предстојећим савезним и локалним изборима у Србији, који су били заказани за новембар 1996. године. Окосницу коалиције су чиниле СПО, ДС и Грађански савез Србије. Први круг локалних избора одржан је 3. новембра, а други круг 17. новембра. Иако је на истовремено одржаним изборима за савезни парламент (3. новембра) опозиција претрпела убедљив пораз, листа „Заједно“ је успела да након два круга локалних избора освоји већину у 40 од укупно 189 општина у Србији, укључујући и највеће градове попут Београда, Ниша, Новог Сада и Крагујевца. Међутим, Милошевићев режим је покушао да преиначи резултате избора и да опозицији одузме мандате у општинама у којима је остварила победу, најчешће путем одлука локалних изборних комисија и накнадних судских пресуда.¹⁶

Резултати општинских избора и покушај прекрајања њихових резултата од стране власти изазвали су у Србији тромесечни талас протеста, најмасовнији од увођења вишестраначја. Решење кризе наговештено је доласком мисије Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) у Београд 20. децембра, која је била предвођена бившим шпанским премијером Фелипеом Гонзалесом (Felipe González Márquez). У Гонзалесовом извештају је оцењено да је опозиција остварила победу у спорним општинама, те су дате и препоруке за реформу целокупног изборног система. Међутим, власт предвођена СПС-ом је прихватила само део извештаја који се односио на изборне резултате, те је коалицији „Заједно“ призната изборна победа у тим локалним срединама посебним законом (*lex specialis*) којим је Народна скупштина Србије 11. фебруара 1997. једноставно поништила контроверзне одлуке изборних комисија и судова.¹⁷

15 Todor Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Beograd: Čigoja štampa, 2001), 319–320.

16 Vladimir Goati, *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003.* (Beograd: CESID: NDI, 2013), 63.

17 О злоупотреби права у циљу прекрајања изборних резултата, уз целокупан текст Гонзалесовог извештаја, више у: Vesna Rakić-Vodinić i drugi, *Izborna krađa: pravni aspekt* (Beograd: Medija centar, 1997)

Сходно овим одлукама, убрзо је конституисана и нова градска власт у престоници. Скупштина града Београда бројала је 110 одборника, од којих је 67 припало коалицији „Заједно“, 24 коалицији СПС-а и Југословенске левице (ЈУЛ), 17 СРС-у и 2 Демократској странци Србије.¹⁸ На конститутивној седници Скупштине Београда 21. фебруара за председника Скупштине, односно градоначелника, изабран је Зоран Ђинђић, док је за председника Извршног одбора Скупштине изабран Спасоје Крунић из редова СПО.¹⁹ Једна од првих одлука нове управе је било уклањање металне звезде петокраке са Старог двора, што је уприличено исте вечери након конститутивне седнице. Тај чин пратила је слављеничка атмосфера, присуство челника коалиције „Заједно“ и нових градских власти, као и хиљаде грађана који су се том приликом окупили у близини здања.

Ипак, чин скидања петокраке је била само још једна у низу интервенција на здању Старог двора још од његове изградње. Пројекат Старог двора урадио је истакнути београдски архитекта Александар Бугарски крајем XIX века на иницијативу кнеза (и будућег краља) Милана Обреновића. Камен-темељац ове нове владарске резиденције је свечано положен 1881. године, док је зграда почела да се користи за свечане прилике три године касније. У току изградње додати су и истакнути краљевски симболи на фасади – круна, грб и двоглави орао. Стари двор наставио је да служи као краљевска резиденција све до 1941. године, уз Нови двор (данашња зграда Председништва Србије), чија је изградња завршена 1922. године.²⁰ Зграда је претрпела знатна оштећења у оба светска рата, а након ослобођења Београда 1944. Стари двор постаје једно од седишта нових социјалистичких власти. Здање је реконструисано 1947–1948. године, када су уклоњена сва знамења краљевине и додати симболи нове владајуће идеологије, међу којима и метална петокрака на врху зграде.²¹

Нова важна промена екстеријера уследила је педесет година касније, у сасвим измењеним друштвенополитичким околностима. Опозициони прваци, сада у улози челника нове градске управе, ангажовали су тројицу алпиниста који су у вечерњим сатима 21. фебруара,

18 Републички завод за статистику, *Избори за одборнике скупштина општина и градова у Републици Србији 1996. – Коначни резултати* (Београд, 1997), 8.

19 „Ђинђић градоначелник“, *Политика*, 22. фебруар 1997. Све до промене закона 2004. функције градоначелника и председника Скупштине су биле спојене, док је председник Извршног одбора Скупштине неформално у јавности представљан и као „градски премијер“. (прим. Д. М.)

20 Светлана В. Недић, „Из историје Старог двора“, *Наслеђе*, бр. 2, 1999, 11, 13–15, 18.

21 Саша Михајлов, Биљана Мишић, „Дворски комплекс на Теразијама: од владарског дома до репрезентативног јавног простора“, *Култура*, бр. 154, 2017, 69–70.

у присуству великог броја окупљених грађана, скинули звезду петокраку са Старог двора. Потом су је предали градоначелнику Ђинђићу, који је у пратњи Спасоја Крунића предао овај симбол ноћном чувару у просторијама Музеја историје Југославије.²² Символика оваквог чина је била изузетно значајна, пре свега јер се тиме манифестовао однос водећих политичких актера власти и опозиције према вишеструком историјском наслеђу земље. У односу према петокраки се читавао њихов став према комунистичкој идеологији, политичком и друштвеном наслеђу социјалистичке Југославије, Другом светском рату као трагичном и комплексном времену, али и историјском периоду који се завршио успостављењем тог новог система. У складу са идеолошким опредељењима нових политичких елита с краја XX века, као и њихових погледа на недавну прошлост, могуће је издвојити три кључна мнемоничка наратива који су пратили уклањање звезде.

На првом месту се издвајао дискурс Демократске странке, њеног председника и новог градоначелника Зорана Ђинђића. Он је био централна фигура ове манифестације, не само током чина уклањања петокраке у својству првог човека града већ и у данима који су претходили успостављању нове локалне власти. Непосредно пред конституисање власти, Ђинђић је дао интервју за два најутицајнија српска недељника (*НИН* и *Време*), где су и новинари и он истицали важност тога што ће Београд по први пут после педесет година добити некомунистичког градоначелника.²³ Ту је Ђинђић поново истицао важност програмских концепција за развој главног града и ефикасних локалних политика, док је антикомунистичка реторика била готово у потпуности одсутна. Такве тенденције су биле приметне и током самог 21. фебруара. На конститутивној седници Скупштине Града Ђинђић је кратко навео да је у питању „прва демократска скупштина од 1941. године“ и да ће она представљати „власт за грађане, а не над грађанима“.²⁴ Критику претходне управе заснивао је највише на њеној неефикасности, лошем управљању и одлучивању, подређености локалне власти републичкој и савезној, док је антикомунистички дискурс карактеристичан за ДС и самог Ђинђића био мање присутан. Међутим, у време спуштања петокраке са Старог двора, Ђинђић се вратио наративу о „програмским концепцијама“ и „превазиђености идеологије“. Тако је истакао да је звезда петокрака „наметнути

22 „Beograd bez petokrake“, *Blic*, 22/23. februar 1997.

23 Д. Бујошевић, „Скидање звезде“, *НИН*, 21. фебруар 1997; Nenad Lj. Stefanović, „Tuča za Beograd“, *Vreme*, 22. februar 1997. Важно је истаћи је да је Ђинђић једино у *НИН*-у најавио предстојеће уклањање петокраке, док о томе нема никакве информације у разговору за *Време*.

24 „Da vratimo Beograd sebi“, *Blic*, 22/23. februar 1997.

идеолошки симбол коме је место у музеју и да Београд не припада ниједној идеологији, већ људима који у њему живе“. Истовремено, одрицао се и тријумфализма и приказивао тај чин као рутински корак ка демократизацији престонице и целе земље.²⁵

Други тип наратива био је карактеристичан за СПО и СРС, иако су ове две странке наступале са потпуно различитих политичких позиција. Радикали су се у том тренутку поставили као политички супарници обема коалицијама (СПС/ЈУЛ и „Заједно“), док је СПО био важан члан групације „Заједно“. Испрва, Драшковић је 21. фебруара био присутан испред Старог двора, једнако говорећи против симболике звезде петокраке као и Ђинђић,²⁶ док су радикали тих дана избегавали да се осврну на уклањање овог знамења. Међутим, убрзо су и СПО и СРС у својим страначким гласилима почели да објављују сличне текстове у којима се подробно „објашњавало“ да је комунистичка петокрака суштински водила порекло од сатанистичког пентаграма.²⁷ У складу са њиховим чврстим антикомунистичким и прочетничким ставовима, партије Вука Драшковића и Војислава Шешеља су оваквим асоцијацијама изнова нудиле слику о социјалистичкој прошлости као најмрачнијој епохи у историји српског народа, овога пута прибегавши и стратегији директне демонизације и прављења непосредне везе са вредностима сатанизма.

Напослетку, трећи дискурс је био онај који су јавности понудили носиоци државне власти. Они су овога пута одабрали стратегију ћутања. СПС и ЈУЛ се у водећим провладиним листовима нису непосредно оглашавали о чину уклањања петокраке, али су у тим штампаним медијима (*Полиџика*, *Борба*, *Вечерње новости*) доста простора за критику тог чина добили различити подржаваоци режима, као и мање левичарске партије. То су били најпре уредништво Радио-телевизије Србије, Савез удружења бораца Народноослободилачког рата (СУБНОР), Савез жена Савезне Републике Југославије, Савез комуниста – Покрет за Југославију.²⁸ Иако је коришћен изузетно

25 „Пазили смо да не оштетимо ту петокраку, нисмо били зловни [...] јер знамо да побеђујемо. И ви и ми знамо да је ово само мала победа на путу ка великом циљу, ка демократији у Србији“; „Преко демократског Београда до демократске Србије“, *Наша борба*, 22/23. фебруар 1997.

26 „Славље победника“, *Вечерње новости*, 22. фебруар 1997. Драшковић је том приликом био нешто оштрији од Ђинђића, истичући да се Београд коначно ослободио „симбола туђинске идеологије“.

27 Стево Батић, „Петокраке не падају саме – Истеривање ђавола“, *Српска реч*, 6. март 1997; Сениша Аксентијевић, „Реквијем за петокраку“, *Велика Србија*, март 1997.

28 „Реваншизам и брисање историје“, *Борба*, 25. фебруар 1997; „Чин који вређа сваког патриоту“, *Полиџика*, 23. фебруар 1997; „Примитиван чин“, „Вандалско понашање“, *Вечерње новости*, 23. фебруар 1997.

оштар речник, упућен првенствено Ђинђићу и Драшковићу,²⁹ оваква стратегија је суштински била дефанзивне природе, посебно ако се има у виду да је симбол петокраке уклоњен са заставе још 1992. године, као и планова социјалистичких власти у Београду из 1995. о уклањању овог знамења са Старог двора.³⁰ Ретки и повремени гласови у одбрану петокраке у прорежимским медијима, базирани махом на истицању њеног антифашистичког значења, били су јасан знак да владајуће СПС и ЈУЛ ипак решиле да пренебрегну тај чин и прећутно се сагласе са смештањем металне звезде у музејски депо.

Постављање двоглавог орла

Убрзо по формирању власти у Београду, као и у бројним другим локалним самоуправама у Србији, на видело су изашле бројне несугласице и сукоби међу чланицама коалиције „Заједно“. Окосницу неслагања чинило је ривалство између СПО и ДС као најјачих странака у коалицији. Извор конфликта био је и лични сукоб између Драшковића и Ђинђића, као и идеолошке и стратешке концепције по питању даље политичке борбе против Милошевића и СПС-а. Трзавице су биле видљиве и пре формирања београдске власти,³¹ док су се након тога додатно умножавале. У сусрет председничким парламентарним изборима у Србији, напослетку одржаним 21. септембра 1997. године, ове две партије понудиле су два потпуно супротна приступа. Драшковић је инсистирао на томе да он буде председнички кандидат уједињене опозиције, док је Ђинђић тежио проширењу коалиције, побољшању изборних услова и проналаску кандидата са потенцијално већим изборним шансама од Драшковића. Упркос томе што је коалициони споразум обнављан у више наврата, групација „Заједно“ се коначно распала у јуну 1997. године. Након тога је ДС, као и многе друге опозиционе странке (ГСС, ДСС), одлучила

29 Најтежа оптужба упућена је Ђинђићу са насловне стране Борбе, где аутор мањег текста стаје у одбрану петокраке као антифашистичког симбола и оптужује новог градоначелника за коришћење фашистичких метода у политичком деловању; Живорад Ђорђевић, „Да прекасно не схватимо“, *Борба*, 24. фебруар 1997.

30 Наиме, планови из 1995. нису спроведени у дело махом због недостатка новца; „Беспарица сачувала звезду“, *Вечерње новости*, 26. фебруар 1997.

31 ДС је у фебруару 1997. јачала своју позицију у коалицији привлачењем одборника са других листа (ДСС и СРС), док се истовремено оштро супротстављала и избору Данице Драшковић (Букове супруге) за председницу Извршног одбора Скупштине Београда; Slobodan Antić, *Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića* (Beograd: Otkrovenje, 2002), 223–224.

да бојкотује изборе, док се СПО определио за повратак историјских тема у изборну кампању.³²

Промовишући парламентарну монархију и вредности четничког покрета, уз истовремено позивање на национално помирење, Драшковић је по први пут од 1992. настојао да у јавном простору и кампањи наметне теме Другог светског рата, сукоба четника и партизана и њиховог евентуалног измирења зарад боље будућности.³³ Такав избор приоритета у кампањи, као и њена неконзистентност,³⁴ допринели су сужавању гласачког тела и освајању тек трећег места на председничким изборима.

Ипак, ни ДС се није одрицала коришћења традиције и историјских симбола у политичком обрачуна. Таква ситуација је била приметна у случају постављања позлаћене скулптуре двоглавог орла на врх Старог двора на место некадашње металне звезде. У ноћи када је скинута петокрака, ДС и СПО су се заједнички обавезале да поставе симбол орла на здање Скупштине Београда. За разлику од петокраке, двоглави орао је посматран као неидеолошко традиционално знамење чије је постављање важан корак ка враћању аутентичног изгледа Старом двору, као и општој деидеологизацији институција.³⁵ Међутим, до подизања позлаћене скулптуре дошло је тек у септембру. Узрок кашњења би свакако требало тражити у сукобу унутар владајуће коалиције у Београду, али и у времену неопходном за избор вајара и израду новог знамења.³⁶

Тако се коначно постављање позлаћене скулптуре двоглавог орла, вајара Мирољуба Стаменковића, одиграло 17. септембра 1997. у атмосфери оштрог сукоба некадашњих партнера у све нестабилној градској власти,³⁷ док су полемике и јавне дебате око симболике таквог чина, историјског значаја тренутног и пређашњег знамења на

32 Goati, *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori*, 65.

33 Antić, *Zarobljena zemlja*, 225.

34 У гласилу СПО су се у току кампање могли наћи и позиви на национално помирење, уз истовремено оптуживање опозиције у бојкоту да „комунистичким методама“ руши овакво измирење; Даница Драшковић, „Јаје мућку“, *Српска реч*, 21. август 1997; „Вук Србији: Помирићу Равну гору и Кадињачу“, *Српска реч*, 18. септембар 1997.

35 „Преко демократског Београда до демократске Србије“, *Наша борба*, 22/23. фебруар 1997; „Кљушеви Београда“, *Време*, 1. март 1997.

36 Ипак, када је у питању двоглави орао који је уклоњен крајем четрдесетих, *Вечерње новостии* су пренеле незваничне информације запослених у Војном музеју, Историјском музеју Србије и Музеју Града Београда о томе да оригинална знамења са Старог двора нису сачувана и да су највероватније претопљена; „Петокрака у депоу“, *Вечерње новостии*, 25. фебруар 1997.

37 „Dvoglavi orao postavljen na Skupštinu grada“, *Danas*, 18. септембар 1997.

врху Старог двора потпуно изостале. За разлику од момента када је уклоњена петокрака са здања Скупштине Београда, политички конфликт је овога пута преузео потпуни наративни примат. Скулптура орла је подигнута 17. септембра у раним јутарњим часовима по налогу градоначелника, без икаквих претходних консултација са СПО. Намера демократа је била да се тиме спречи свечано откривање орла, које је било планирано за 18. септембар у време одржавања предизборног митинга Вука Драшковића.³⁸ Током поменутог митинга активности СПО су ипак настојали да српском заставом прекрију скулптуру и свечано је открију у време Драшковићевог говора, али их је скупштинско обезбеђење у томе спречило. Потом су уследиле салве оптужби. Док је СПО ово протумачио као репресију и гушење идеје монархизма, Ђинђић је бранио ангажовање обезбеђења као неопходно из безбедносних разлога. Градоначелник је потом био и знатно оштрији, те је осудио и „коришћење скупштинских обележја у страначке и предизборне сврхе“ и додао да ће „СПО успети да открије орла само ако хеликоптерима изврши десант на Стари двор“.³⁹

Оваква манифестација моћи је за градоначелника суштински представљала Пирову победу, јер је Ђинђић смењен са позиције већ 30. септембра 1997. гласовима СПО, СПС и СРС. Међутим, за Ђинђића је епизода са подизањем двоглавог орла имала и одређени симболичко-идеолошки значај и представљала је истовремено део политичке стратегије. У време када се Драшковић у кампањи вратио националним и историјским темама, монархизму и идеји измирења четника и партизана, Ђинђић је самосталним постављањем орла и симболички и формално преузео антикомунистичку и делом монархистичку штафету од СПО, макар и на кратко време.⁴⁰

Иако су политички обрачуни и спорови чинили окосницу сукоба око историјских симбола на куполи Старог двора 1997. године, ипак су се кроз ове процесе преплитала и дубинска неслагања и различите прецепције недавне прошлости. Питања наслеђа Другог светског

38 О отвореном постојању такве намере међу првима је писао *Дневни телеграф*, позивајући се на неименоване изворе блиске градоначелнику, док је у једном каснијем интервјуу за *Курир* у прилог томе говорио и Саниша Николић, тадашњи Ђинђићев шеф кабинета; „Dvoglavi orao ponovo na kupoli Starog dvora“, *Dnevni telegraf*, 18. septembar 1997; „Kako je Đinđić ukrao slavu Vuku: Posle pola veka skinuo je petokraku sa Starog dvora! Noćna akcija o kojoj je svet pričao“, *Kurir*, 12. mart 2021.

39 J. Pantović, „SPO može da otkrije orla samo helikopterskim desantom“, *Dnevni telegraf*, 19. septembar 1997; „Dvoglavi orao nad dvoglavom skupštinom“, *Danas*, 19. septembar 1997.

40 Бојан Б. Димитријевић, *Зоран Ђинђић: биографија* (Нип: Миленијум-Центар за развој грађанског друштва; Београд: ДанГраф, 2013), 90.

рата, социјалистичке Југославије, времена Милошевићеве власти, као и могућности и исплативости њихове употребе у сфери јавне политике, представљали су главне тачке спорова између бројних политичких и мнемоничких актера током уклањања петокраке и постављања двоглавог орла на здање Скупштине Града. Тиме су нагле и динамичне политичке промене, праћене претходном трансформацијом друштва и разарањем ранијих друштвених образаца, чиниле основни предуслов за одбацавање пређашњих традиција и симбола и усвајање нових. У временима бурних политичких промена разумно је очекивати да се формализације нових традиција умножавају великом брзином, док се оне истовремено могу успостављати и непосредним „калемљењем“ на још старије традиције, али нужно супротстављене вредностима епохе која се одбацује као национално непожељна.⁴¹

Референце

- Istorijski arhiv Beograda. Savez komunista Srbije, Organizacija SK Beograda, Gradski komitet Beograd. Fond 865
- Ђинђић, Зоран. *Србија ни на Истоку ни на Западу*, прир. Радован Чолевић. Нови Сад: Цепелин, 1996.
- Историја Демократске странке 1989–2009: Документи*, прир. Коста Николић и други. Београд: Институт за савремену историју: Службени гласник, 2009.
- Републички завод за статистику. *Избори за одборнике скупштина општина и градова у Републици Србији 1996. – Коначни резултати*. Београд, 1997.
- Blic*
- Борба*
- Danas*
- Демократија*
- Dnevni telegraf*
- Kurir*
- Наша борба*
- НИН*
- Политика*
- Српска реч*
- Вечерње новости*
- Велика Србија*
- Vreme*

41 Erik Hobsbom, „Uvod: kako se tradicije izmišljaju“, *Izmišljanje tradicije*, ur. Erik Hobsbom, Terens Rejndžer (Beograd: Biblioteka XX vek, 2011), 10–12.

- Antonić, Slobodan. *Zarobljena zemlja: Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd: Otkrovenje, 2002.
- Димитријевић, Бојан Б. *Зоран Ђинђић: биографија*. Ниш: Миленијум – Центар за развој грађанског друштва; Београд: ДанГраф, 2013.
- Ђуреиновић, Jelena. *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia. Collaboration, Resistance and Retribution*. New York and London: Routledge, 2020.
- Goati, Vladimir. *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003*. Beograd: CESID: NDI, 2013.
- Govedarica, Nataša. „Zemlja nesigurne prošlosti: Politike sećanja u Srbiji u periodu 1991–2011. godina“. *Re:vizija prošlosti – Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*, prir. Darko Karačić, Tena Banjeglav, Nataša Govedarica. Sarajevo: ACIPS: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2012, 165–240.
- Hobsbom, Erik. „Uvod: kako se tradicije izmišljaju“. *Izmišljanje tradicije*, ur. Erik Hobsbom, Terens Rejndžer. Beograd: Biblioteka XX vek, 2011, 5–26.
- Kuljić, Todor. *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa, 2001.
- Lakićević, Mijat. *Zoran Đinđić: Prosvet(l)itelj*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.
- Manojlović Pintar, Olga. „Filozof, istorija i društvo u krizi“. *Zoran Đinđić: etika odgovornosti*, ur. Latinka Perović. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006, 75–90.
- Matić, Dimitrije. „Stari rat na početku novog – slika Drugog svetskog rata 1991. godine u Srbiji“, *Ogledi o ratovima devedesetih: Zbornik radova mladih istraživača*, ur. Marijana Toma, Ivan Jovanović. Beograd: UNDP Srbija, 2022, 17–30.
- Михајлов, Саша и Мишић, Биљана. „Дворски комплекс на Теразијама: од владарског дома до репрезентативног јавног простора“. *Култура*, бр. 154, 2017, 56–79.
- Mitrović, Andrej. *Klio pred iskušenjima i raspravljanja sa Klio*. Beograd: Čigoja štampa, 2001.
- Mitrović, Andrej. *Kultura i istorija*. Beograd: Arhipelag, 2008.
- Naumović, Slobodan. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju: „Filip Višnjić“, 2009.
- Недић, Светлана В. „Из историје Старог двора“. *Наслеђе*, бр. 2, 1999, 11–23.
- Radović, Srđan. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2013.
- Rakić-Vodinić, Vesna i drugi. *Izborna krađa: pravni aspekt*. Beograd: Medija centar, 1997.

Dimitrije Matić, MA

Research Assistant, Institute for Recent History of Serbia

**REMOVAL OF THE FIVE-POINTED STAR
FROM THE BELGRADE CITY ASSEMBLY
BUILDING IN 1997**

The article deals with the socio-political context and the key mnemonic narratives that accompanied the removal of the five-pointed star from the Old Palace, the seat of the Belgrade City Assembly. After the opposition's victory and the formation of new city authorities in 1997, there was a change in the politics of memory in Belgrade. The conflict and intertwinement of different interpretations of history and legacy of the Second World War were most noticeable in the context of key symbols on the City Assembly – the removal of the five-pointed star and the installation of the double-headed eagle.

Key words: politics of memory, five-pointed star, double-headed eagle, Zoran Đinđić, Vuk Drašković, Old Palace in Belgrade, Belgrade City Assembly